

המוֹתָרוֹת בתקנות הקהילות - סקירת ספר

המוֹתָרוֹת בתקנות הקהילות - הדאגה לחלש והמאבק בראוותנות. נחום רקובר, 1322+xxxix עמ'. ירושלים, ספרית המשפט העברי, תשפ"ב.

מבכירי החוקרים בתחום המשפט העברי הוא הרב פרופ' נחום רקובר שיח', חתן פרס ישראל ושל מספר פרסים נוספים, לשעבר המשנה ליועץ המשפטי לממשלה. פרופ' רקובר פרסם עשרות ספרים ומחקרים רבים בתחום המשפט העברי, ובהם הסדרה 'אוצר המשפט' המהווה מפתח ביבליוגרפי המכיל הפניות לעשרות אלפי מקורות למשפט העברי, והספרים 'מטרה המקדשת את האמצעים'; 'המסחר במשפט העברי'; 'גדול כבוד הבריות'; 'סודו של המשפט העברי - צדק משפט יושר ורחמים' ועוד.

חקר המשפט העברי מלמד אותנו על העושר העצום שבמקורותינו, וכיצד המקורות העתיקים מהווים גם בימינו יסוד להנהגה יהודית ולהדרכה בחיי הפרט והכלל. ואכן, גם החיבור שלפנינו מצטיין בשילוב ייחודי של ישן וחדש, ומתמקד בתחום הנוגע לכל, ציבור ויחידים. בשני הכרכים עבי הכרס נאספו ונקבצו תקנות וכללים שנקבעו בקהילות ישראל במרוצת הדורות בהגבלת חיי המותרות, כגון מלבושי פאר, תכשיטים, וסעודות שמחה הכרוכות בהוצאות מרובות. בקהילות רבות מצאנו תקנות המנמקות את הצורך להקל על מעוטי היכולת שמצבם הכלכלי אינו מאפשר להם להתחרות בעשירים ובכל זאת הם לווים כספים כדי ללכת בדרכם, וגם למנוע סבל מהורים שאין בכוחם לתת נדוניה גבוהה שלא יישארו בנותיהם ברווקותן. שיקולים נוספים שעמדו בפני המתקנים היו שנאת הגויים הנובעת מקנאה בישראל, הכבדת עול המיסים על ידי השלטונות הנוכריים בעקבות הצגות העושר הללו, ועוד.

כבר לפני למעלה מייובל שנים היו שביקשו לעורר את הציבור בארץ למעט בהוצאות לשמחות. בשנת תשכ"ו נדפס הספר 'למה תתראו' מאת הרב שלום פרידמן שליטת תקנות אחדות מדורות קדמונים ועד זמנינו כדי "להעביר את רוע מידת מותרות לוקסוס אבי הדלות". החידוש שבספרו של פרופ' רקובר, פרי עמל רב שנים, הוא בהיותו אוצר בלום של כל התקנות שנתקנו בכל קהילות ישראל, במזרח ובמערב, מאז ועד היום. חלקו הראשון של הספר הוא מבוא נרחב (למעלה ממאה עמודים), המנתח היבטים שונים של התקנות מהסוג הזה: מבנה התקנות, הנימוקים להתקנתן, נושאי התקנות, המוסד המתקן, ודרכי פרסום התקנות ואכיפתן. חלקו השני של הספר הוא קובץ התקנות המלא, שהוא רב איכות וכמות, במגוון שפות ומכל ארצות תבל: אוסטריה, איטליה, ארץ ישראל, ארצות הברית, ברזיל,

גרמניה, הולנד, טורקיה, יוגוסלביה, יוון, מרוקו, ספרד, פולין-ליטא, צ'כוסלובקיה, צרפת, תוניסיה ותימן. התקנות בספר מסודרות לפי סדר א"ב של הארצות, בכל ארץ לפי סדר א"ב של הערים שבהן הותקנו, ובכל קהילה לפי סדר כרונולוגי. התקנות לקוחות ממגוון מקורות - ספרי הלכה, ספרי דרוש וספרי קהילה, וארכיונים ואוספים ציבוריים ופרטיים בארץ ובחוץ לארץ. מדי פעם מצא המחבר לנכון לשלב צילומים מן המסמכים המקוריים, דבר שיש בו תוספת לשבח. בנספח לספר הובאו גזרות שגזרו השלטונות בדבר המותרות של היהודים.

התקנות מגבילות המותרות מקיפות את כל מעגל החיים: ברית מילה, בר מצוה, שידוכין ונישואין, ואף קבורה ואבלות. חלק מהתקנות כלליות ועמומות יחסית, ואחרות מפורטות למדי, כולל הוראות המגבילות לא רק את מספר המשתתפים באירוע אלא אף פירוט המנות שמותר להגיש ומה ייכלל בהן. חלק מהתקנות עומדות אף על עניינים שנראים לנו שוליים, כמו למשל בתקנות פאס שע"ח (עמ' 899): "שלא לשלוח מהעקאד"ה [=מין מאפה] מאומה מחוץ לחצר החתן, אפילו דרך גגות וחלונות", ובמנטובה תע"ה: "הכיסים של טליתות ומחזורים יוכלו לעשותם מכל מה שירצו, ובלבד שיישמרו מאוד לנפשותם להביאם בדרכים תחת כנפי בגדיהם באופן שלא יראו החוצה", ואלו כמובן דוגמאות מעטות מני רבות מאוד. חלק מהתקנות קדומות בהחלט, לפני מאות בשנים, אך גם תקנות שנתקנו בזמננו, במיוחד בחצרות חסידיות, לא הניח המחבר ידו מהן. כך אנו מוצאים בספר את תקנות חסידות סאטמר שבארצות הברית משנת תשע"ח (עמ' 613), תקנות חסידות בעלזא, ואף את נוהלי החתונות שנקבעו בקיבוץ שעלבים בשנת תשל"ח, שנמצאו בארכיון הקיבוץ (עמ' 596, וראו גם בעמ' 123).

בין בתרי החיבור משוקעות ידיעות רבות המוסיפות עניין ונופך לקורא ולמעייין. כך ניתן להחכים בהכרת תחומים נוספים, כגון מנהג חבישת הפאות הנוכריות לגברים שנהג לעיתים גם אצל נערי בר מצוה (עמ' 798); הובלת הכלה בכרכרות; חבישת כובעים מהודרים שהיה צורך להגביל גם אותם; ועוד. כמו כן נידונים בספר כמה ענייני הלכה - כמו למשל בתקנת מדינת ליטא משנת תל"ו מוזכר 'באשר תקנה קדומה שאין לעשות נישואין בשבת, בכך עתה לפי העת והזמן דהאידיא עלה במוסכם שהרשות לעשות חתונה בשבת, ודוקא שיהיה הדרשה ועיקר הסעודה בליל שבת ולא במוצאי שבת כלל', וכן ענייני לשון - ראו למשל את הדיון על המונח "שפינהולץ" שנתחבטו בו רבים והעלו סברות שחלקן הוכחו כבטלות (עמ' 85-91), ועוד.

יש שרבני הדור ופרנסיו מצאו לנכון לתקן כללים חדשים לפי מצב הדור והפרצות שהתעוררו בו, ויש שלא ראו צורך אלא לחדש בחתימתם את התקנות הקדומות. כמובן שגם אופן אכיפת התקנות משתנה לפי הדור והמקום, שכן במקומות מסוימים

ניתנו תוקף וסמכות לממונים לשמור על קיום ההגבלות, ויש שאינן אלא בגדר עצה טובה, ולכל היותר העוברים עליהן לא יזכו להטבות מסוימות. בין הסנקציות מעניינת התקנה לפיה אם קברו אדם בתכריכים יקרים - יפתחו את הקבר ויפשיטו מן הנפטר תכריכים אלה!

מטבע הדברים, בכמות כה רבה של טקסט מן הנמנע שלא תמצאנה טעויות דפוס והעתקה בודדות (כגון בעמ' 520 חתימת הרב 'יעקב לנדא שמואל', כשהמילה שמואל נכפלה כנראה בשל החתימה הבאה של הרב שמואל הלוי ואזנר; או בעמ' 591 חתימת זאב אברמוביץ, וצ"ל יעקב אברמוביץ), אך כמובן שאין בכך כדי להעיב כלל על גודלו של המפעל וערכו העצום.

כדרכו של המחבר, גם בספר זה המפתחות מפורטים מאוד ומהווים צוהר לחיבור, כאשר מהם אפשר ללמוד מי זכה לעיתים להחרגה מן ההגבלות (רב ואב"ד, רופא, בעל תפקיד בקהילה, אורח מחוץ לקהילה, עניים וילדים), אלו ספרים אסור לשלוח לבעלי בתים, מהן החגיגות הנלוות לשמחת החתונה - לפניה ולאחריה, ועוד. על היקפו המגוון של החיבור אפשר ללמוד מן השפות המצוינות במפתח, החל מיידיש, לאדינו וערבית, עבור לבוכרית וטורקית, וכלה באיטלקית, גרמנית, פורטוגזית וספרדית.

התקנות הללו הן אוצר בלום גם להיסטוריונים, סוציולוגים ופולקלוריסטים, ולמשפטנים העשויים ללמוד מהן על דרכי השלטון העצמי של הקהילות היהודיות כיסוד לדרכי הנהגת החברה כיום; אך עיקר חשיבותן נוגע לאלה המבקשים לשפר את אורחות חייהם במגמה ליתר צניעות, לדאגה לחלש, ובשאיפה להתחשבות בעקרונות הצדק החברתי וכבוד האדם.

לא נותר אלא לברך את המחבר שליט"א, הפועל גדולות ונצורות בתחום המשפט העברי במסגרת "מורשת המשפט בישראל", שימשיך להפיץ את אורות משפטנו, וכי גם החיבור הנוכחי יפעל את פעולתו כשאיפת המחבר "שנלמד מהניסיון העשיר של עמנו בעבר לשפר את אורחות חיינו בהווה".

